

שתי מילים מנחות בסיפור יציאת מצרים

מן המפורסמות, שבסיפור שעבוד מצרים ויציאת מצרים תופעות רבות של 'מידה כנגד מידה', ואנו מוצאים שאירע למצרים מה שעשו או זממו לעשות לבני ישראל¹. לפעמים מובלטת תופעות כאלו באמצעות מילים מנחות או בכלים ספרותיים אחרים. כאן ברצוני לעקוב אחר שימוש המקרא בשורשים **כ-ב-ז** ו**ח-ז-ק** בחלקו הראשון של ספר שמות, מעניין ששני היריבים הגדולים לאורך כל הפרשה, משה רבנו ופרעה מלך מצרים, מוצגים בתוך מסגרת זו. משה רבנו מתאר את עצמו כ"**כבד פה וכבד לשון**" (ד', י), ולכן הוא אומר כי אינו ראוי להופיע לפני פרעה ולהוציא את בני ישראל. מולו עומד פרעה המתואר לאורך כל הסיפור כ**כבד לב** ("והכבד את לבו" - ח', יא; "וַיִּכְבַּד פְּרַעֲהוֹ אֶת לְבוּי" - ח', כח; "וַיִּכְבַּד לֵב פְּרַעֲהוֹ" - ט', ז). דווקא אותו מלך כבד לב, אומר בתשובתו הראשונה לטענת משה רבנו "שֶׁלַח אֶת עַמִּי": "**תִּכְבַּד** הָעֲבֹדָה עַל הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲשׂוּ בָהּ, וְאֵל יִשְׁעוּ בַּדְּבָרִי שֶׁקָּרָ" (ה', ט). ודווקא אותו כבד פה וכבד לשון ינצח בסופו של דבר את אותו כבד לב. במקביל לשורש **כ-ב-ז**, מופיע השורש **ח-ז-ק** לאורך כל הסיפור, ובמיוחד בתיאור עשר המכות. בפרקי המכות ישנם **עשרה** אזכורים של חיזוק לב פרעה או הכבדת לב פרעה. במכות דם, כינים, שחין, ארבה וחושך מדברת התורה על חיזוק לב פרעה (בין בעצמו ובין בפעולת ה'), ואילו במכות צפרדע, ערוב ודבר התורה מדברת על הכבדת לבו². מכת ברד היא היחידה שמופיעות בה שתי הפעולות גם יחד: "**וַיִּכְבַּד** לְבוּי הוּא וְעַבְדָּיו, וַיִּחַזַּק לֵב פְּרַעֲהוֹ וְלֹא שָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (ט', לד-לה). כבר בתוך מעגל המכות מתקיים היסוד של 'מידה כנגד מידה', כפי שצינו המפרשים³, שהרי חמש המכות הראשונות מדברות על פעולת פרעה כשלעצמו "וַיִּכְבַּד לְבוּי" וַיִּחַזַּק לֵב פְּרַעֲהוֹ", ואילו מן המכה השישית, מכת שחין, ואילך: "וַיִּחַזַּק ה' אֶת לֵב פְּרַעֲהוֹ" (ט', יב), "כִּי אֲנִי הִכַּבְדַּתִּי אֶת לְבוּי" (י', א). ה' גומל לפרעה על הכבדת לבו ומחזק את לבו, למען הביא עליו את כל כובד משא חרון אף ה'. אך גם מעבר למעגל הפנימי יש לראות עוד פסוקים ועוד תופעות כבאות בניגוד ליכובד' וליחזוק' של פרעה.

פרעה **מחזק'** את לבו כמה וכמה פעמים להחזיק בעם ישראל ולהבטיח המשך שעבודו, אך כשמגיע זמנה של יציאת מצרים המצרים משתדלים לזרז את בני ישראל - "**וַיִּחַזַּק** מִצְרַיִם עַל הָעַם לִשְׁלַחַם מִן הָאָרֶץ" (י"ב, לג). כמו כן מצוים בני ישראל

¹ ראה לדוגמה, עמוס חכם, דעת מקרא ספר שמות, חלק א', ע' רפב, הערה 58.

² על היחס בין הכבדת הלב והחזקת הלב ומבנה המכות עיין בהרחבה אצל ר"מ ברויאר, פרקי מועדות, חלק א', עמ' 193-208.

³ ראה רמב"ם, הלי' תשובה, פ"ו; ובארברנאל ואחרים לאורך פירושיהם בסיפור המכות.

לזכור כי ביום יציאת מצרים "בחוזק יד הוציא ה' אתכם" (י"ג, ד) ואף בהנחת תפילין בכל יום עלינו לזכור: "כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים" (י"ג, ט).

לאור הַדְגֵשׁ זה מקבל האות הראשון שניתן למשה רבנו משמעות מיוחדת. המטה נהפך לנחש, וה' מְצוּוה את משה: "שלח ידך וּאֶחָז בּוֹנֵבוֹ" (ד', ד). אך כשמשה מבצע את פקודת ה' כתוב: "וישלח ידו וַיִּחַזַק בוֹ" (שם). כפי שמסתבר מפרוטו של מקרא (וכפי שהבין בעל מדרש רבה ואחרים)⁴ הנחש הֵנוּ סמל לפרעה או למצרים, ומשה לא רק יאחז בו אלא יחַזֵּק בו ובזה יהפוך אותו לעץ יבש בלי כוח וחיות. אפשר לראות כאן אף המשך של הרמז שנאמר למשה רבנו בפרק הקודם "ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא ביד חזקה" (ג', יט)⁵.

מאורע השיא בתהליך יציאת מצרים הוא קריעת ים סוף וכאן באה התופעה שהצבענו עליה לשיאה. ה' מודיע למשה רבנו: "וּחִזַּקְתִּי אֶת לֵב פִּרְעֹה וּרְדַף אַחֲרֵיהֶם" (י"ד, ד) - וכאן משתמש ה' לראשונה בביטוי חדש - "וּאֶכְבְּדָהּ בַּפִּרְעָה וּבְכָל חִלּוֹ". אחרי כל הכבדות הלב של פרעה הולך הסיפור ומתקרב לסיומו - ה' יכְבִּיד על המצרים. הרקע כבר מוכן לאירוע יוצא דופן ופלאי. אחרי תום הוויכוחים הפנימיים בתוך מחנה ישראל כאשר העם מוכן לכניסה לים סוף, חוזר הכתוב ומדגיש: "ואני הנני מַחַזֵּק אֶת לֵב מִצְרַיִם [ולא רק את לב פרעה!]; ויבאו אחריהם וּאֶכְבְּדָהּ בַּפִּרְעָה וּבְכָל חִלּוֹ בִּרְכֵבוֹ וּבִפְרָשָׁיו. וידעו מצרים כי אני ה' בַּהֲכַבְדִּי בַּפִּרְעָה בִּרְכֵבוֹ וּבִפְרָשָׁיו" (י"ד, יז-יח). כעת מתרחש הנס - הם נבקע, העם נוסע ומצרים רודפים אחריהם, אך ה' משקיף על מחנה מצרים "בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים ויסר את אופן מרכבותיו וינהגו בַּכַּבְדוֹת"; ודווקא כאן בנקודת הַכַּבְדוֹת⁶ מרגיש מצרים את אבדן המערכה: "ויאמר מצרים אֲנוּסָה" מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים" (י"ד, כה).

לאור עיוננו זה בפרשת יציאת מצרים יש להעיר על משמעות העימות בין בני ישראל לבני אדום בספר במדבר (פרק כ'). פגישה זו היא העימות הראשון בין הדור החדש לבין עם אחר. רוב רובם של בני ישראל באותו מעמד לא היו במצרים או שהיו מתחת לגיל הבגרות.

⁴ "אי"ר אליעזר: לכך נהפך המטה לנחש כנגד פרעה שנקרא נחש שנאמר 'כה אמר ה' אלהים הנני עליך פרעה מלך מצרים **התנים הגדולי**'. ואמר על לוייתן נחש בריח לפי שהיה נושך את ישראל. אמר לו הקב"ה: ראית פרעה שהוא **נחש**, עתיד אתה להכותו במטה וסוף הדברים הוא ייעשה כעץ, מה המטה אינו נושך כך הוא אינו נושך" (שמות רבה, פרשה ג', יב); וראה באבן עזרא ואצל Nahum Sarna, *Exploring Exodus*, New York 1986, pp. 57-60.

⁵ במיוחד אם נפרש את המילה 'ולא', כ-'אם לא' או 'אלא' **ביד חזקה** - וראה רש"י, אבן עזרא ורמב"ן על אתר.

⁶ וכאן באה הנהגת מידה כנגד מידה לשיאה כפי שהעירו חז"ל במכילתא על אתר: "ר' יהודה אומר במידה שמדדו בה מדדת להם, הם אמרו 'יתכבד העבודה' ואף אתה מדדת להם באותה מידה, לכך נאמר: 'וינהגו בכבדות'". עוד יש להעיר שמא ראו חז"ל את יסוד הדרשות המפורסמות על ריבוי המכות שספגו מצרים על הים (ראה הגדה של פסח: "במצרים לקו עשר מכות, ועל הים לקו חמישים מכות" וכיו') בלשון היחודית של "וּאֶכְבְּדָהּ בַּמִּצְרַיִם". רק כאן ה' מתבטא כך בהצגת העונש שהוא יביא על מצרים; וראה על כך אצל עמוס חכם, פירוש 'דעת מקרא' לספר שמות, חלק א', עמ' רמד.

⁷ ושמה יש כאן סגירת מעגל שהתחיל בסיפור הנחש, סמלו של פרעה, כשמשה נָס מפניו, וכאן, בסופו של דבר, מצרים הוא שֵׁנָס מפני בני ישראל בהנהגת משה רבנו!

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

דווקא כאן מעלה משה רבנו את זיכרונות יציאת מצרים: "כה אמר אחיך ישראל אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו. וירדו אבותינו מצרימה ונשב במצרים ימים רבים ויָרְעו לנו מצרים ולאבותינו. ונצעק אל ה' וישמע קִלְנו וישלח מלאך ויִצְאֵנו ממצרים והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך" (כ', טו-טז). כוונת משה בהזכרת ההיסטוריה של עם ישראל אינה ברורה: האם מטרתו להזגיש את הסבל כדי לזכות ברחמנות וחסד מיד אדום, או שמא היה כאן מעין איום מוסווה⁸ - 'ראה מה קרה למצרים כשעינו את הדור הראשון של בני ישראל!?' (דברי הכתוב "וישלח מלאך ויִצְאֵנו ממצרים" ותחילת הפרשה "וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום" באים לחזק נקודה זו!). בין כך ובין כך תשובת אדום ברורה: "לא תעבר, ויצא אדום לקראתו **בעם כבד וביד חזקה**". גם כאן ההקבלה ליציאת מצרים בוקעת ועולה - כביכול אדום אומר לישראל: 'הכבדות והיד החזקה הנם כעת בידי ולא בידכם; דור שני לא ייהנה מהליכה ביד חזקה ובכבדות!'

⁸ ראה בדברי מדרש לקח טוב "ונצעק אל ה' וישמע קולנו" - הודיעו שהקב"ה קרוב אליהם בכל קראם". ובדברי מדרש הגדול: "אין אנו נשענין לא על חרב ולא על מלחמה... אין לנו אלא **הקול** שהבטיחו אבותינו עליו שנאמר 'והקול קול יעקב' וכל זמן שאנו צועקין לקב"ה מתוך צרה הוא עונה אותנו וכו'". וראה ברש"י לבמדבר, כ', יח, ד"ה פן בחרב אצא לקראתך: "אתם **מתגאים בקול** שהורישכם אביכם ואומרים 'ונצעק אל ה' וישמע קולנו', ואני אצא עליכם במה שהורישני אבי יועל חרבך תחיה' (בראשית, כ"ז, מ)".